

УДК 821.161.2'06-142.09

"НА БІЧНИХ СТЕЖКАХ КОБЗАРСЬКОГО ЕПОСУ" – ІСТОРИЧНІ ДУМИ-ПІСНІ, ПАРОДІЙНІ ДУМИ, ДУМИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та
етнології імені Максима Рильського НАН України, відділ фольклористики,
вул. Грушевського, 4, 01001 Київ, Україна,
тел.: (+38044) 278 34 54, e-mail: etnolog@etnolog.org.ua*

Проаналізовано нетипові жанри українського думового епосу: історичні думи-пісні, пародійні думи, думи-новотвори ХХ століття. Виникнення і функціонування таких жанрів свідчить про значний внутрішній потенціал думової традиції, специфічні закони побутування дум, що уможливили зародження інших, схожих із думами жанрів, трансформацію певних формальних елементів думового епосу, проте не спричинили занепаду класичних варіантів дум.

Ключові слова: історичні пісні, пародійні думи, думи-новотвори, голод, Сорочинці, кобзар.

В журналі "Первісне громадянство" 1929 року була опублікована стаття Катерини Грушевської "На бічних стежках кобзарського епосу: "Дума про Чабана" – причинок до питання про пародії на кобзарські думи" [5, с. 13-50]. У розвідці було проаналізовано п'ять сюжетів пародійної думи про чабана. Услід за К. Грушевською назвемо жанрами "на бічних стежках кобзарського епосу" ті тексти, які відрізняються від так би мовити канонічних, традиційних дум. Йдеться передусім про думи-пісні, пародійні думи, думи-новотвори ХХ століття.

Попри розмаїття зазначених текстів, можна стверджувати, що серед причин їхнього виникнення – значний внутрішній потенціал думової традиції, специфічні закони побутування дум, що уможливили зародження інших, схожих із думами жанрів, трансформацію певних формальних елементів думового епосу, проте не спричинили занепаду класичних варіантів дум.

Тексти історичних дум-пісень ("Смерть Корецького", "Похід Свірговського у Волощину", "Дума про Левенця", "Гайдамака Гнат Вітригон і пан Боровський", "Севрюк", "Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Остряницю") дають підстави твердити, що такі твори побутували раніше, ніж класичні думи. Ці твори мають ознаки і думи, і пісні. У багатому пласті української історичної пісенності таких текстів можна знайти значно більше. Пропонуємо сюжети, які частіше потрапляли у збірники дум і на які дослідники частіше звертали увагу.

Дума "Смерть Корецького" розповідає про Самійла Корецького, який у 1622 році на Цецорському полі (нині територія Румунії) потрапив у полон до турків, які його стратили 27 червня 1622 року. Про це свідчать численні історичні

документи. Доля Самійла Корецького нагадує долю і героїчну смерть Дмитра Вишневецького – Байди ("В Цариграді на риночку").

Марко Плісецький писав, що сюжет думи не викликає сумнівів щодо його народного походження, особливо через співзвучність з піснею про Байду, але в тексті є багато сумнівного. Татарський хан названий "сином поганським", а татар називали "басурманами". Є в тексті чимало слів і фраз ненародних: "чи воюєш, чи крамуєш", "тяжко здише", "джавр" та ін. Вирази "*то б я тобі, поганче, зняв голову з пліч*"; "*научив би я тебе віри свої*"; "*міч свій утопивши у крові твої*" позначені літературним впливом. "Смерть Корецького" є не свідомою фальсифікацією, а спробою людини освіченої, але не досить обізнаної з народною мовою, скласти думу [29, с. 300].

Як і "Козака Нетягу", думу "Смерть Корецького" (назви обох творів пізніші) знайдено у збірці Кондрацького 1684 року. Вперше її опублікував Михайло Возняк [3, с. 155-179]. Учений висловив сумнів щодо народного походження думи. Передруки думи здійснили Григорій Нудьга [12, с. 23-76] і Василь Яременко [26].

"Похід Свірговського (Сверчовського) у Волощину" – невеликий, значною мірою ліричний твір, що поєднує особливості думи й пісні. Відомі три варіанти думи.

М. Плісецький дає такий коментар до цього твору: "Свірговський (правильно – Сверчовський) – досить добре відома історична особа другої половини XVI століття. В 1574 році на прохання молдавського господаря Іон-Воде Лютого він, незважаючи на заборону польського уряду, на чолі запорозького війська взяв активну участь у визвольній війні молдавського народу проти османського ярма. Після перемоги над великими ворожими силами під Фокшанами, визволення Бухареста, Бреїли, Бендер у битві під Кагулом, коли козацько-молдавське військо зазнало поразки, він попав у полон і, згідно з деякими даними, був страчений у Стамбулі. Діяльність Сверчовського була одним з епізодів спільної боротьби українського та молдавського народів проти поневолювачів.

Ця дума є єдиним твором, який, незважаючи на те, що представлений трьома текстами, все-таки викликав серйозні сумніви щодо його автентичності. Річ, звичайно, не тільки в тому, що тексти вміщені у трьох джерелах, небездоганих з цього погляду (другий варіант надрукований у збірнику М. Максимовича 1834 року поряд з низкою спірних текстів, переважно запозичених з Ізмаїла Срезневського; третій варіант опублікований у саратовському "Малорусском литературном сборнике" Данила Мордовцева (1859) [25, с. 181-182], доставлений Миколою Костомаровим; були тут ще й інші сумнівні тексти). Вказувалося на те, що важко пояснити, як Сверчовський став Свірговським; це було б природно для писемної традиції, але як в усному побутуванні сталася така заміна імені на неспівзвучне йому? Володимир Антонович і Михайло Драгоманов [1, т. 1, с. 162-163] звернули увагу і на деякі сумнівні елементи в мові, хоча не всі їхні міркування переконливі. Все-таки, зважаючи на наявність трьох текстів, записаних різними особами, видавці визнали за можливе припустити, що такі пісні існували в народі, але зазнали "штучного ретушування", "яке межує з цілковитою підробкою" [29, с. 195].

Думу рідко уміщали в антології цього жанру. Філарет Колесса не вмістив її у своє видання "Українські народні думи" (1920), хоч і не назвав серед штучних

дум [20]. Немає її в корпусі "Українських народних дум" (1927) К. Грушевської [6], у збірнику "Українські думи та історичні пісні" (1944) М. Плісецького [33] та в збірнику "Українські народні думи та історичні пісні" (1955) [34].

М. Плісецький слушно писав: "Ми не вважаємо питання про автентичність думи остаточно вирішеним не на її користь. У ній немає такої кількості гапаксів і слів-монстрів, як у низці інших творів, що викликали критику збірника Ізмаїла Срезневського, а подибувані часом змішання думової поетики з пісенною ми, на відміну від Ф. Колесси, не вважаємо в усіх випадках доказом штучності (хоч таке часто буває) – іноді це свідчить про зв'язок твору з усною традицією" [29, с. 195].

Думу вперше опублікував І. Срезневський [14, с. 27-31]. Передруки здійснили М. Максимович [32, с. 73-74]¹; В. Антонович і М. Драгоманов [1, т. 1, с. 159-163]; Д. Мордовцев [25, с. 181-182]².

"Севрюк". М. Плісецький так характеризує цей текст: "Українська версія російської історичної пісні XVI ст. "Кострюк" ("Мастрюк"), часом залічуваної до билини на тій підставі, що за характером розробки теми вона в частині редакцій зближується з билинами. Український "Севрюк" близький до білоруської версії – "Сяврюка" й однойменної донської пісні-билини" [29, с. 258].

На підставі аналізу трьох текстів думи-пісні (українського, російського і білоруського) М. Плісецький підсумовує: "Звичайно, "Севрюк" не є типовою думою, але треба зазначити, що приспів *Гей-гей, гей!* – це безперечний атрибут саме думи, до того ж трапляється він тут після кожної строфеми, як у думах – після кожного рядка. Помітна тенденція створення і характерної для дум рими, що об'єднує кілька суміжних рядків (*вбив – облив – потопив; вбив – розлучив – поси-ротив*). У кожному разі, очевидним є прагнення виконати "Севрюка" в манері думного співу [...] Якби "Севрюк" перетворився на думу в XVI-XVII ст., то був би записаний як типова дума, тим часом цей твір являє собою ніби стадію переходу до цього жанру, а це свідчить що процес переробки пісні на думу почався відносно недавно" [29, с. 262-263].

Першодрук: Микола Янчук [39, с. 550-554, ноти на с. 568-570].

"Про Сулиму, Павлюка й ще про Яцька Острияницю". Це єдина збережена дума про селянсько-козацькі повстання проти польської шляхти, які неодноразово спалахували до початку народно-визвольної війни 1648-1654 років.

Записав Ф. Дніпровський 23 вересня 1928 року в м. Харкові, у Центральному селянському будинку від Петра Семеновича Древченка. Першодрук: "Українські народні думи" [34, с. 85-87], передрук здійснив Б. Кирдан [15, с. 259-261].

Пародійні думи ("Про Чабана", "Вареницька невольницька", "Про Михійка", "Про Микитку") виникли дещо пізніше, ніж класичні думи, для їх компонування виконавець мусив добре володіти чималим запасом традиційних прийомів творення дум. Загалом явище пародіювання дуже давнє.

Текстовий аналіз пародійних дум свідчить, що дума складається із кількох мотивів, які скомпільовані в один текст. Особливо добре це видно із записів думи

¹ Дума подана під назвою "Походь Сверчовскаго въ Волощину (1574) А." Українським правописом, за виданням І. Срезневського.

² Із приміткою "Доставлена Костомаровим".

"Мьхійко" ("Вареницька невольницька"). Перед тим, як наспівати Порфирієві Мартиновичу цілий текст думи, респондент згадує її фрагменти, Мартинович записував за оповідачем.

Згадану у тексті думи *"зло супротивну хвилю"* маємо і в думі "Дида Прыхидьки писня". Відповідно до дій хвилі будується наступний текст: в одному випадку персонаж думи лякається хвилі, тому тікає на піч, а далі йде фрагмент із варениками. Якщо хвиля позбавляє собаку хвоста, то останній потрапляє до рук діда Прихидьки, який використовуватиме хвіст, щоб обганяти мухи. Іноді фрагменти пародійних дум потрапляють у канву тексту з інших жанрів. Наприклад, епізод із безхвостим вовком маємо у творі "И онукова й дидова казка" [2]. Таких прикладів можна знайти чимало. Це свідчить і про давність пародіювання, про його проникненість у різні жанри, і про неспонтанність творення фольклорних текстів. Тобто, знаючи традицію, носій фольклору легко компілює текст, користаючи із готових формул.

Виконання пародійної думи вимагало "спеціальної поетичної техніки, на яку не міг би здобутися "невчений" пародист". Для комічного ефекту, на який розрахована пародійна дума, виконавець мусив бути знайомим "з усіма секретами думового мистецтва", щоб могли "обходитись так фамільярно". Очевидно, ці твори не належали до "офіційного репертуару професії, а більше до внутрішньо-корпоративного вжитку, та, може, ще для відповідного цивільного слухача, досить розбещеного чи досить п'яного, що смакувати сі незвичайні "думи". Се пояснює і деяке не дуже значне поширення сих творів і їх своєрідний художній рівень". К. Грушевська робить висновок, що ніяка кобзарська корпорація не доклала належних зусиль, щоб "сконсолідувати, "виспівати" текст справжньої думи" [5, с. 15]. Детальніше про пародійні думи див.: [17; 18].

Думи ХХ століття – це не лише підтвердження популярності традиції, а й існування умовного набору думових формул і прийомів, застосовуючи які досвідчений кобзар, лірник чи бандурист міг оспівати певну подію.

Трагічний час першої половини ХХ століття визначив перелік подій, про які з боєм оповідають думи ХХ століття. Це Сорочинська трагедія 1905 року, Голод 1933 року, поневіряння людей у концтаборах ("Як на славній Україні", "Про сорочинські події", "Дума про голод", "Слава Кобзареві", "Соловецька дума").

Думу **"Як на славній Україні кобзарі-лірники проживають"** скомпонували кобзарі Гнат Хоткевич та Іван Кучугура-Кучеренко напередодні XII Археологічного з'їзду 1902 року. Відомі також п'ять передруків думи, що засвідчують її популярність та художню цінність [13, с. 89-90; 23, с. 66-67 (фрагмент); 37, с. 469-470; 12, с. 318-320; 26, с. 119-120]. Проте дослідження про думу майже відсутні. К. Грушевська побіжно згадує думу про кобзарів у першому томі "Українських народних дум" (1927). Спираючись на статтю Г. Хоткевича [36], вона вперше відзначила його авторство думи разом із кобзарем Іваном Кучеренком. "Дума була дуже нескладна, – писала К. Грушевська, – скорше жебранка ніж дума, але проводила ідею вільного "ходження" для кобзарів – питання поставив археологічний з'їзд на свій порядок денний, і була актуальна. [...] Не вважаючи на невдалу форму твору й на сумнівність таких засобів для консервування кобзарського

епосу взагалі – для агітації на користь поліпшення долі кобзарів се був засіб непоганий і він мав свої наслідки" [6, с. CLXV]. У праці М. Плісецького "Українські народні думи. Сюжети і образи" (1994) думі "На славній Україні" відведено одну сторінку. Дослідник зокрема зазначає, що твір витриманий у дусі поетики жанру дум. Щоправда, тут немає епічного сюжету, тому він почасти наближається до того типу дум, які звуться "плачами" [29, с. 150].

"Про сорочинські події 1905 року". Відомі дві думи про Сорочинські події 1905 року, автором яких, за твердженням більшості дослідників, був відомий сорочинський кобзар Михайло Кравченко (1858-1917): "Чорна неділя в Сорочинцях", "Сорочинська трагедія 1905 року" [19, с. LXXXVII; 20, с. 60; 21, с. 21-29; 28, с. 199-201; 16, с. 131; 29, с. 308-310, 345-347; 24, с. 57-58]. В основі обох сюжетів – реальні події, що відбувалися в с. Великі Сорочинці на Полтавщині. Вони детально висвітлені в дослідженнях Ф. Лаврова [21, с. 22-26], Б. Кирдана та А. Омельченка [16, с. 131], М. Плісецького [29, с. 345-346].

18 (31) грудня 1905 року у Великих Сорочинцях вибухнуло повстання селян, приводом до якого став арешт члена місцевої селянської спілки Безвіконного. Повсталі селяни створили свій комітет, обеззброїли поліцію, заарештували старого пристава. Наступного дня вранці в село було послано каральний загін на чолі з помічником миргородського повітового справника Барабашем. Відбулася сутичка між озброєними вилами й косами повстанцями, під час якої було убито двадцять селян. Був також смертельно поранений Барабаш, який наступного дня помер. У ніч із 21 на 22 грудня з Полтави до Великих Сорочинців прибув другий каральний загін із двома гарматами на чолі зі статським радником Полтавської земської управи Білоновим. Карателі поставили на коліна у сніг тисячну масу селян, серед яких був і кобзар Кравченко, і знущалися з них понад три години. Дев'ятнадцять селян потім було присуджено до тюрми й каторги.

Обурений такими знущаннями, Володимир Короленко опублікував у газеті "Полтавщина" відкритого листа до статського радника Білонова, вимагаючи суду над ним. Проте 18 січня 1906 року Білонова було вбито пострілом з револьвера невідомою особою в Полтаві. Згодом В. Короленко видав друком книгу "Сорочинская трагедия (По данным судебного расследования)" (1907), а М. Кравченко склав дві думи, які відобразили справжню суть Сорочинських подій 1905 року.

В основі сюжету думи **"Чорна неділя в Сорочинцях (Про Барабаша)"** – розповідь про сутичку селян із каральним загоном Барабаша. Друга дума **"Сорочинська трагедія 1905 року"** повніше передає Сорочинські події, оповідаючи про злочинства обох каральних загонів Барабаша та Філонова.

Першим, хто звернув увагу на новотвори М. Кравченка, був Ф. Колеса, який ще у 1910 році писав, що "крім вичислених дум співає Кравченко ще й сучасний "невільницький плач" свого власного укладу, зложений під вражінем страшних подій з 1906, яких жертвою упала й Кравченкова сім'я". "Получивши старинну форму думи із сучасним змістом та висказуючи свої гадки у формі доволі прозорої алегорії, – зазначав Ф. Колеса, – Кравченко виявляє в своєму творі високогуманні почування і бистрий дар обсервацийний" [19, с. LXXXVII]. Проте Ф. Колеса записав від М. Кравченка і дослідив мелодії традиційних дум, новотвори, на жаль, залишилися поза увагою вченого, тому сьогодні відсутні записи мелодій

дум про Сорочинські події 1905 року, – зазначає сучасна дослідниця думи Лідія Козар [рукопис].

Упродовж ХХ століття думу "Чорна неділя в Сорочинцях (Про Барабаша)" неодноразово передруковували у своїх виданнях М. Стельмах [8, с. 159-161], Г. Нудьга [5, с. 273-276], В. Яременко [18, с. 121-123], Б. Кирдан [9, с. 412-413], В. Хоменко [9, с. 208-212], О. Дей [11, с. 123-124], С. Мишанич [27, с. 134-136], де зазначалося, що думу записав у 1906 році письменник В. Короленко від кобзаря М. Кравченка.

Друга дума кобзаря М. Кравченка "Сорочинська трагедія 1905 року" вперше надрукована в публікації Опанаса Сластьона "Дума, що її склав у 1904 році кобзар М. Кравченко на події відомої "Сорочинської трагедії" на сторінках журналу "Первісне громадянство" [31]. Вказаний у публікації О. Сластьона 1904 рік складення думи, очевидно, є помилкою, оскільки Сорочинське повстання відбулося в кінці грудня 1905 року. Під назвою "Сорочинська трагедія" дума передруковувалась у виданнях М. Плісецького [10, с. 145-149; 33, с. 95-98], де також вказувалося, що вона була складена у 1904 році. М. Плісецький у коментарях зазначав, що "записано думу від Кравченка кілька разів (поруч з іншими записав її В. Короленко), при чому записи мають значні розходження у деталях" [10, с. 279]. Проте М. Плісецький в обох виданнях помістив тільки один запис думи М. Кравченка, вважаючи його єдиним твором кобзаря, в той час, як в усіх інших збірках публікувалися два варіанти думи (за висновками Л. Козар).

Ф. Колесса зараховував думу до нових "невільницьких плачів", що "найкраще характеризує Кравченка і його талант" [20, с. 60].

Ф. Колесса так характеризував Кравченків новотвір: "Получивши старинну форму думи із сучасним змістом та висказуючи свої гадки у формі доволі прозорої алгорії, Кравченко виявляє в своєму творі високо-гуманні почування і бистрий дар обсервацийний. Сей "плач" на новочасну неволю найкраще характеризує Кравченка і його талант" [19, с. LXXXVII]. К. Грушевська писала: "Використовуючи старі взірці дум для свого твору, Кравченко, само собою, міг черпати тільки з таких дум, які знав сам, і так ми й бачимо, як в його уяві поетичний спадок, зібраний від старших представників традиції, формує нові переживання, надаючи їм традиційну форму. Кравченко знав думи про Озовських братів, про Вдову і два Плачі, про які ми висловили були гадку, що він їх вивчився з Дум Кобзарських Грінченка – один з сих плачів і мав найбільший вплив на Сорочівську думу... Цікаво, що в Сорочинській думі є і такі уступи, що були у Грінченка, але яких Кравченко в своїх Невільницьких плачах не співав..."

Цікаво й те, що не знавши таких військових і зокрема батальних дум, як от Кішка, Безрідний, Коновченко, думи про Хмельничину – Кравченко не надав традиційного виду і тим місцям свої "думи", де говориться про військові речі. Сі уступи говорять новою мовою; до того ж не маючи взірця сих старих дум, ані дійсности – бо ж Кравченко був сліпий і сам тих сцен, що оспівував не бачив – вони виходять невиразно і блідо, як от уступ: "Орудія орудили, у сих людей на землю положили" і т. д., де очевидно змішано обстріл і побивання людей нагаями чи прикладами. Незвичайно цінно було б знати, у що вилилась би ця дума, коли б Кравченко дожив був її "виспівати". Безумовно вигляд її був би значно відмінний

від того, що ми отее бачимо, бо для усного твору процес творчості, формування продовжується ще довго потім, як твір з'явиться вперше, так само як розвиваються і формуються живі організми після того, як з'являться на світ" [4, с. 96-97].

"**Думу про голод**" записав журналіст і письменник Ігор Бугаєвич від кобзаря Єгора Мовчана. І автор запису, і сам виконавець називали цей твір "думою". Із коментаря І. Бугаєвича важко встановити, чи Є. Мовчан сам створив думу, чи перейняв її від когось зі своїх сучасників. Про те, що Є. Мовчан сам створив думу і щоразу імпровізував її по-іншому, свідчить варіантність тексту в пам'яті його сучасників, які чули цей текст у різні періоди життя кобзаря, – зазначає сучасна дослідниця думи Людмила Іваннікова [рукопис].

Дума про голод має два варіанти. Другий записав незалежно від І. Бугаєвича письменник Олекса Ющенко [38, с. 26-27]. Цікаво, що обидва записувачі вказують одну і ту ж дату фіксації твору – 1967 і місце фіксації – Будинок творчості ветеранів сцени в Пушій Водиці (біля Києва), де доживав свої останні роки Є. Мовчан. Приблизно однакові були і обставини запису: дума виконувалась таємно, без зайвих свідків, перед слухачами, яким кобзар довіряв.

"**Слава Кобзареві**". 1940 року українська громадськість відзначала 100-річчя від дня виходу першого видання "Кобзаря" Тараса Шевченка. Ось що писав про це Ф. Лавров у статті "Кобзарі в минулому і тепер": "В спілці письменників, на засіданні секції народної творчості кобзарі порушили питання про необхідність створення силами кобзарів – членів спілки письменників героїчної поеми, присвяченої дорогому братові – кобзареві Т. Г. Шевченкові. Кобзарі – члени спілки письменників діяльно працюють над колективною поемою "Слава Кобзареві" [22, с. 20-21].

Поему або думу "Слава Кобзареві" створили п'ять авторів-кобзарів: Іван Іванченко, Павло Носач, Єгор Мовчан, Федір Кушнерик, Володимир Перепелюк. Складається вона зі вступу та дев'яти пісень і, очевидно, кожному пісню створював окремих автор, що відчувається в неоднорідності стилю поеми.

"**Дума Соловецька**". Думу Соловецьку скомпонував кобзар Андрій Перебендя, в'язень Соловецького концтабору, на основі народних мотивів [7]. Запаковану в пляшці думу він кинув у море, широко-наївно сподіваючись, що її десь виловлять, прочитають і ув'язнених визволять.

Безперечно, що цей твір існує в єдиному варіанті. Юрій Семенко називає його "сировинним матеріалом", необробленим, невідшліфованим [30, с. 31-34].

На відміну від "Думи про голод", "Дума Соловецька" має глибинний зв'язок з українським народним епосом – про це свідчить і її ритмомелодика, і розмір вірша, і безпосередньо запозичені з традиційних народних дум образи – метафори, які для підсилення почуття безвиході і розкриття пригніченого стану душі політ-в'язня перетворені в сумні паралелізми, – робить висновок дослідниця думи Л. Іваннікова [рукопис].

Усі відомі варіанти зазначених дум увійдуть у 5-й том академічного видання дум. Можна з певністю твердити, що перелік "бічних" жанрів думового епосу не вичерпується наведеними у статті. З'ясування цього ще чекає на свого дослідника.

1. Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова. Киев: Типограф. М.П. Фрица, 1874. Т. 1. Ч. 1; 1875. Т. 2. Вып. 1. Ч. 2.
2. Архів ІМФЕ. ф. 11-4. од. зб. 714. арк. 207 зв.
3. Возняк М.С. Из збірника Кондрацького кінця XVII в. (кілька нових даних до старої української пісенності) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1927. Т. 147 (CXLVII). С. 155-179.
4. Грушевська К. Матеріали до вивчення професійного співацтва // Первісне громадянство. Київ, 1929. Вип. 1. С. 96-97.
5. Грушевська К. На бічних стежках кобзарського епосу: ("Дума про Чабана" – причиню до питання про пародії на кобзарські думи) // Первісне громадянство. Київ, 1929. Вип. 2. С. 13-50.
6. Грушевська К. Українські народні думи. Київ, 1927. Т. 1.
7. Дніпропетровська газета. 1942. 2 лютого. № 14 (112).
8. Думи / Збірник. Упор., підгот. текстів, вступне слово та приміт. М.П. Стельмаха. Заставки роботи худ. О.І. Данченка. Київ: Держлітвидав УРСР, 1959.
9. Думи / Упоряд., вступ. ст. "У колі народного епосу" (с. 5-20) і приміт. В.Г. Хоменко. Київ: Муз. Україна, 1974.
10. Думи та історичні пісні / Упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Плісецького; За ред. О.І. Білецького, М.П. Бажана, Л.С. Первомайського. Київ: Рад. письменник, 1941.
11. Думи: Історико-героїчний цикл / Упоряд. та приміт. О.І. Дея; вступ. слово (с. 5-10) М.П. Стельмаха; іл. В.І. Лопати. Київ: Дніпро, 1982.
12. Думи: Поетичний епос України / Упор. текстів, вступна стаття, примітки та коментарі Г.А. Нудьги. Ред. колегія: М.П. Бажан та ін. Портрети кобзарів художника О.Г. Сластіона. Київ: Рад. письменник, 1969.
13. Ємець В. Кобза та кобзарі. Берлін, 1923.
14. Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. Харьков: В Университетской типографии, 1833. Ч. 1.
15. Кирдан Б. П. Украинские народные думы (XV – нач. XVII в.) / АН СССР. Ин-т мировой лит-ры им. А.М. Горького; Отв. ред. П.Г. Богатырев. Москва: Изд-во АН СССР, 1962.
16. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. – Київ, 1980.
17. Коваль-Фучило І. Українські народні думи: феномен пародіювання // Народна творчість та етнографія. Київ, 2007. № 6. С. 94-98.
18. Коваль-Фучило І. Українські пародійні думи: проблема дослідження жанру // *Ukrainica I. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Olomouc*, 2004. S. 260-265.
19. Колесса Ф. Мелодії українських народніх дум. Серія I // Матеріали до української етнології. Львів, 1910. Т. 13.
20. Колесса Ф. Українські народні думи: Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів. Львів: Вид. т-ва "Просвіта", 1920.

21. *Лавров Ф.* Кобзар Михайло Кравченко // Народна творчість та етнографія. Київ, 1958. Кн. 2. С. 21-29.
22. *Лавров Ф.* Кобзарі в минулому і тепер // Народна творчість та етнографія. Київ, 1940. № 3. С. 20-21.
23. *Лавров Ф.* Творці та виконавці українського героїчного епосу // Історичний епос східних слов'ян / Ред. колегія: *М. Рильський* та ін. Київ, 1958. С. 61-84.
24. *Мишанич С.* Феномен часопростору в українських народних думках (постановка питання) // *Мишанич С.* Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 1.
25. *Мордовцев Д.* Малорусский литературный сборник. Саратов, 1859.
26. Народні думи, пісні, балади / Вступ. ст., упоряд. текстів та приміт. *В.В. Яременка*. Київ: Молодь, 1970.
27. Народні думи: Збірник / Упоряд., авт. передм. "Українські народні думи" (с. 5-17), приміт. *С.В. Мишанич*; гравюр. *В.І. Лопати*. Київ: Дніпро, 1986.
28. *Павлій П.* Думи // Українська народна поетична творчість / За ред. *М.Рильського*. Київ, 1965. С. 424-511.
29. *Плісецький М. М.* Українські народні думи: Сюжети і образи / Пер. з рос. *О. Медуценка*. Київ: Кобза, 1994.
30. *Семенко Ю.* Народне слово: Збірник сучасного українського фольклору. Львів: "Вечірня година", 1992. Ч. 6. (факсимільне перевидання збірника 1964 року).
31. *Сластьон О.* Дума, що її склав у 1904 році кобзар М. Кравченко на події відомої "Сорочинської трагедії" // Первісне громадянство. Київ, 1929. Вип. 1. С. 98-100.
32. Украинские народные песни, изданные *Михаилом Максимовичем*. Москва: В Университетской типографии, 1834. Ч. I.
33. Українські думи та історичні пісні / Упоряд. та приміт. *М. Плісецького*; Ред. та передмова *М. Рильського*. Київ: Укрдержвидав, 1944.
34. Українські народні думи та історичні пісні / За ред. *М.Т. Рильського* і *К.Г. Гуслистого* / АН УРСР. ІМФЕ. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955.
35. *Хоткевич Г.* До кобзарської справи // Червоний шлях. 1927. Кн. VI. С. 180-188.
36. *Хоткевич Г.* Несколько слов об украинских бандуристах и лириках // Этнографическое обозрение. 1903. № 2. С. 87-106
37. *Хоткевич Г.* Твори: У 2 т. Київ, 1966. Т. 1.
38. *Ющенко О.* Кобзар Єгор Мовчан не міг мовчати // Єгор Мовчан. Спогади, статті, матеріали / Упор., передм. *О. Вертія*. Суми: Собор, 1999. С. 26-27.
39. *Янчук Н. А.* О музыке былин в связи с историей их изучения // Былины. Исторические песни. Т. 2. / Под ред. с вводными статьями и примечаниями *М. Сперанского*. Москва: Издание М. и С. Сабашниковых, 1919.

**"ON SIDE PATHS OF KOBZAR EPOS" – HISTORICAL DUMAS-SONGS,
DUMAS-PARODIES, DUMAS OF THE 20TH CENTURY**

Iryna KOVAL'-FUCHYLO

*Maksym Ryl's'kyi Art Studies, Folklore Studies and Ethnology Institute
of Ukrainian National Academy of Sciences, Folklore Studies department,
4 Grushevs'kyi st., 01001 Kyiv, Ukraine,
tel. (+38044) 278 34 54, e-mail: etnolog@etnolog.org.ua*

Non-typical genres of Ukrainian duma epos such as historical dumas-songs, dumas-parodies, new dumas of the 20th century are analyzed. Appearance and functioning of these genres testify to considerable internal potential of duma tradition, specific rules of duma functioning. These rules enabled the origin of the other similar to duma genres as well as transformation of some formal elements of duma epos but they didn't cause the decay of classic form of dumas.

Key words: historical songs, dumas-parodies, new dumas, famine, Sorochyntsi, kobzar.

**"НА БОКОВЫХ ТРОПИНКАХ КОБЗАРСКОГО ЭПОСА" –
ИСТОРИЧЕСКИЕ ДУМЫ-ПЕСНИ, ПАРОДИЙНЫЕ ДУМЫ,
ДУМЫ XX СТОЛЕТИЯ**

Ирина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

*Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии
имени Максима Рыльского НАН Украины, отделение фольклористики,
ул. Грушевского, 4, 01001 Киев, Украина,
тел.: (+38044) 278 34 54, e-mail: etnolog@etnolog.org.ua*

Проанализированы нетипичные жанры украинского думового эпоса: исторические думы-песни, пародийные думы, новые думы XX столетия. Возникновение и функционирование таких жанров свидетельствует о значительном внутреннем потенциале думовой традиции, специфических законов бытования дум, что делает возможным появление иных, схожих с думами жанров, трансформацию определенных формальных элементов думового эпоса, при этом не способствует исчезновению классических вариантов дум.

Ключевые слова: исторические песни, пародийные думы, думы-новообразования, голод, Сорочинцы, кобзарь.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2008

Прийнята до друку 30.04.2009